

Kenneth Lux: A profitérdekelttség kudarca*

Fordította: Görbe Angéla

Témák: antropológia, benszülöttek, elosztás, fenntarthatóság, fogyasztás, intézmény, környezet, közjó, modernitás, motiváció, munkabér, ngo, nonprofit, növekedés, ökológia, önzés, politika, profit, szervezet, társadalom, termelékenység, vállalat, vallás, válság

A „modernitás kísérletének kudarca” kifejezés E. F. Schumachertól származik, aki a „modernitás kísérletén” két, egymással összefüggő dolgot értett. Egyfelől a modernitás nagyjából háromszáz éves időtartama az emberi történelem hosszú évezredeknek csupán egyetlen pillanata, másfelől a történelem folyamán ez az első alkalom, hogy egy társadalom olyan motivációk és elvek nélkül kísérel meg élni, melyek az anyagi-gazdasági szempontok fölött állnak – vagyis a transzcendencia valamely formája nélkül. Schumacher szerint e kísérlet kudarcot vallott, mert a modern társadalom – rövid története során – a legjobb úton halad afelé, hogy mind a természetet, mind a társadalmat elpusztítsa. Magasabb motiváló szempontok vagy elvek hiányában más szervező és motiváló elv veszi át azok szerepét, s ez az elv a modern társadalom legfontosabb jellegzetességévé válik. Azt állítjuk, hogy ez az elv a profitérdekelttség, amely mind a személy pszichikuma szintjén, mind a gazdaság megszokott gyakorlataként megjelenik. Más szóval, ha nincs transzcendencia, akkor profitérdekelttség van, és ha a modern társadalom kudarcot vall, akkor az a profitérdekelttség kudarca. Mivel a profitérdekelttség nem más, mint a vagyon folyamatos bővülése, ezért a profitérdekelttségen alapuló társadalom szükségszerűen az örökös gazdasági növekedés mellett elkötelezett. A modern társadalmat így a fogalmak alábbi kapcsolódása jellemzi: önzés \Rightarrow profitérdekelttség \Rightarrow növekedés. Sok, fenntarthatóságot szorgalmazó szerző még mindig elfogadja ezt az összefüggést, és úgy véli, hogy a profitérdekelttség – megfelelően manipulálva – fenntartható társadalomhoz vezet. Nem ismerik fel, hogy a hagyományos gazdasági motivációt valami mással kell helyettesíteni ahhoz, hogy ez az új, fenntartható gazdaság létrejöhessen. Cikkünkben azt állítjuk, hogy a profitérdekelttség helyettesítése nem az emberi természet megváltoztatását igényli, hanem annak *helyreállítását*. Ennek során a profitérdekelttséget a közjó iránti elkötelezettség váltja föl (amit transzcendenciaként is értelmezhetünk, csak a gyakorlat nyelvére lefordítva). A közjó iránti motivációt például két politikai célkitűzéssel hívhatjuk életre: a munkabér/minimálbér arány maximálásával és az összes vállalat kötelezően nonprofitá alakításával. A fogalmak ez esetben a következőképpen kapcsolódnak össze: közjó \Rightarrow nonprofit \Rightarrow fenntarthatóság.

A profitérdekelttség kudarca

Egy korábbi cikkben (Lux [1999]) már utaltam a „modernitás kísérletének kudarcára”, mely kifejezéssel először Schumachernél ([1977], 139–140. o.) találkozhattunk. Ő a modernitás kísérletét úgy jellemezte, mint kísérletet arra, hogy vallás nélkül éljünk. Ám valláson nem magukat a szervezett vallási intézményeket értette, hanem azt a *„rendszeres munkát, melyet a »mindennapi életnél« magasabb szintekkel (azaz a transzcendenciával) való kapcsolattartás és a feléje törekvés érdekében végzünk, összes örömmünkkel és fájdalomunkkal, érzésünkkel, meglepődöttségünkkel, kifinomultságunkkal vagy nyersségünkkel”*. A modernitás abban az értelemben is csak kísérlet, hogy pusztán háromszáz év körüli időtartamot ölel fel az emberi történelem hosszú évezredekiből. Döbbenetes, hogy az időnek e röpké pillanata alatt a modern társadalom odáig jutott, hogy immár a természet és a társadalom épségét, valamint az emberi túlélést fenyegeti. Ennek alapján Schumacher a modernitást teljes kudarcnak nyilvánítja.

E cikkben a magasabb szintek, és különösen azok hiányának látszólag elvont koncepcióját kívánom konkretizálni. A „vallásnak” mint a társadalom központi szervező elvének hiányából fakad, hogy szerepét más szervező elv veszi át, s ez az elv a modern társadalom meghatározó jellegzetességévé válik. Jó néhány elképzelés született már arról, mi is jellemzi leginkább a modern társadalmat. Ezek között szerepel az individualizmus, a tudomány, sőt a haladás

* A tanulmány *The failure of the profit motive* címmel jelent meg az Ecological Economics 44 (2003) számában (1–9. o.). A fordítást az eredetivel Kocsis Tamás vetette egybe. A Kovács köszönetet mond a PMC 2000 Kft-nek, amiért állta a magyar változat közléséért fizetendő jogdíját. © 2002 Elsevier Science B.V.

is. Míg ezek mindegyike kétségtelenül a modernitás kísérletének jelentős, sőt meghatározó eleme, egyikük sem *központi szervező és intézményes motiváló* elv, ellentétben azzal, amit az alábbiakban tárgyalunk.

Ezt az elvet közvetlenül Schumacher gondolataiból levezetve kapjuk. Fenti leírásából láthatjuk, hogy a modern ilyenétén felfogása – annak legszélesebb értelmében – annyit tesz, mint „gazdaságos”. A modern világban ezt az egyéni önérdek követéseként értelmezik, egészen Adam *Smith* óta. Manapság az önzésbe (self-interest) néhány közgazdász szerint bármi beletartozhat (akár az önzetlenség is), de ez ellentmondáshoz vezet, mint azt Leibenstein (1979) és mások kimutatták. A bizonyos vágyaikban önkorlátozó személyek általános előfordulása az önzésnek ebben a (mindent felölelő) koncepciójában ahhoz az ellentmondáshoz vezet, melyet a „nem-maximálás maximálása”-ként írhatunk le (Lutz [1993], 147. o.).

Ha az önzésnek van valami hasznavehető jelentése, akkor az semmi más nem lehet, mint amit valamennyien értünk rajta: profitérdekeltség, vágy a vagyon növelésére. És az most lényegtelen, hogy a profitot „számviteli” értelemben nézzük-e vagy lehetőségköltségnek (opportunity cost) látjuk. A „magasabb szinthez” kötődő értékek, valamint az azokhoz tartozó intézmények és etikai kódexek megszűnnek a modern társadalom központi szervező elveként működni, helyüket intézményesen veszi át a profitérdekeltség, ellentétben a nem-modern társadalmakkal, ahol a transzcendencia valamely formája a központi motiváló erő (miközben a profitra törekvés talán másodlagosan vagy mellékesen érvényesült). A profitra törekvést a modernitás teszi a középpontba (és a transzcendenciát mellékesé). Ez nem azt jelenti, hogy a modern társadalomban élő embereknek (akár üzleti értelemben is) ne lehetne számos egyéb személyes indítékuk arra, amit tesznek, de a modern társadalom szervezeteinek túlnyomó többségét a profit hajtja és tartja fenn.

Mivel a profitérdekeltség a vagyont növeli, a profitérdekeltségre épülő társadalom definíció szerint és szükségszerűen örökös gazdasági növekedésre kárhóztatott. Ha Schumachernek helyénvaló a következtetése, mely szerint a modern társadalom fenyegető veszélyé vált, akkor ugyanezzel vádolható a profitérdekeltség és vele együtt a növekedés is. Így jön létre a fogalmak következő láncolata: önzés \Rightarrow profitérdekeltség \Rightarrow növekedés.

A modern közgazdaságtan az emberi igényeket (wants) végtelennek tételezi. Ez az elv, melyet akár modern metafizikának is tekinthetünk, minden közgazdasági tankönyv elején szerepel. McConnell széles körben használt könyvében a *végtelen igényekről* például ezt olvashatjuk: „*az igénycsoportok gyakorlatilag kielégíthetetlenek vagy korlátlanok, azaz a termékek és szolgáltatások iránti anyagi igényeket nem lehet tökéletesen kielégíteni*” (McConnell [1981], 147. o.).

Ugyanitt McConnell így folytatja: „*végül nyomatékosan tegyük hozzá, hogy minden gazdasági tevékenység végső célja az, hogy megkíséreljük kielégíteni ezeket a különféle anyagi igényeket*”. Ha azonban az igények végtelenek, akkor lehetetlen kielégíteni őket. Határtalan igényeket nem lehet kielégíteni. Itt, a modern közgazdaságtan alapelveinél olyasmit találunk, amit Daly (1993) „lehetetlenségi tételnek” nevezett, s amire mint a modern társadalom *elsőfajú* lehetetlenségeként hivatkozunk. A közgazdaságtan olyan célt tűz a társadalom elé, melynek elérése eredendően lehetetlen. E lehetetlenség megvalósítási kísérlete során nem csoda, hogy a modern világ folyton ontja magából az anyagi javak végtelen és egyre bővülő áradatát. Daly eredeti lehetetlenségi tétele arra az ökológiai felismerésre épül, mely szerint a gazdaság a környezet vagy az ökológiai rendszer része, nem pedig fordítva. Az ökológiai rendszer zárt, véges és nem növekvő. Következésképpen egy nem növekvő ökológiai rendszernek nem lehet végtelenül növekvő alrendszere. Vagyis a végtelen növekedés megvalósításának kísérlete egy *másodfajú* lehetetlenség, mely a végtelen igények kielégítésének elsőfajú lehetetlenségéből következik.

A termékek és szolgáltatások e végtelenül bővülő előállítására fölött elmélkedve teszi fel a kérdését könyve címében Alan *Durning: Mennyi az elég?* (Durning [1992]). A válasz: semennyi. A modern társadalomban, mely a végtelen igények megteremtésére épül, semmi sem elég. Ha semmi sem elég, akkor – a modernitás szempontjából bármennyire ijesztőnek tűnjék is – a *világ maga* sem elég.

Mindezek ellenére a végtelen növekedés lehetetlenségének tételét a közgazdászok széles köre nem osztja, sőt ökológiai körökben sem egyhangú (vagy talán még csak nem is általános) az egyetértés. Emiatt állíthatja sok elméleti szakember azt, hogy a fenntarthatóság nem csupán összeegyeztethető a profitérdekeltséggel, hanem el is érhető profitérdekeltség révén, vagyis gazdasági növekedéssel.

A továbbiakban hivatkozom néhány ilyen szerzőre, hogy bemutassam, ajánlásaik vagy erősen megkérdőjelezhetők, vagy alapvető ellentmondásra vezetnek, majd javaslatot teszek a profitérdekeltség alternatívájára. Végül azt is kifejtem, hogy miért beszélek az alternatíváról, nem pedig egy alternatíváról, ami először logikai, másodsor pedig empirikus megállapítás. A növekedés fő környezeti vonatkozásait tárgyaló irodalom könyvtárnyi, és nincs mód annak kellő áttekintésére. Remélem azonban, hogy a legfőbb érvek hiányosságainak rövid és lényegre törő megvilágításával legalább kijelenthetjük, hogy a profitérdekeltség kudarca súlyos, ha nem egyenesen sürgető következtetés.

A növekedés melletti érvek

A szüntelen növekedés melletti első érv talán Solow-tól származik (1973), s a *Növekedés határait* (Meadows et al. [1972]) írott válaszában fogalmazta meg. A bruttó nemzeti termék (GNP) bővülése szerinte az adott erőforrás-mennyiség örökös megtöbbszöröződése, ezért „*valójában nincs okunk arra, hogy a természeti erőforrások termelékenységének időbeli növekedését ne tekintsük többé-kevésbé exponenciálisnak*” (Solow [1974], 11. o.). 1969-ben például egy dollárnyi GNP-t feleannyi anyag felhasználásával állítottak elő, mint 1900-ban, változatlan dollár értékkel számolva. Az efféle megfigyelések vezettek azután ahhoz a ma már hírhedt következtetéséhez, mely szerint „*a világ gyakorlatilag jól elvan természeti erőforrások nélkül is*” (Solow [1974], 11. o.). A megállapítás azonban megfelelnek arról, hogy a gazdaságban az anyagfelhasználás és a gazdaságon átáramló anyagok mennyisége szintén folyamatosan növekszik. Az 1900-tól 1969-ig terjedő, egységnyi erőforrásra jutó GNP-növekedés példája kapcsán azt is láthatjuk, hogy ugyanezen időszakban 400%-kal nőtt a teljes anyagfelhasználás (Daly [1977], 119. o.). A GNP-növekedés, mely társadalmi vagy piaci hozzáadott érték, valóban lehet az erőforrás-felhasználás örökösen növekvő többszöröse, de az erőforrások felhasználása *anyag értelemben* szintén folyamatosan növekszik.

A végtelen növekedés egyéb tévképzetei általában a fenti variációi. Az *Ecological Economics* hasábjain is megjelent az a fontos, növekedésről tett *Közös Nyilatkozat*, melyet egy elismert ökológusokból és közgazdászokból álló szakértői csoport dolgozott ki, s melyben a közösen elfogadott következtetéseket és elveket tették közzé (Arrow et al. [1995]). Egyik elvük szerint „*az erőforrásbázis véges. Mindez határt szab a bolygó eltartóképességének*” (92. o.). Mégis arra a következtetésre jutnak, hogy „*mégsem a gazdasági növekedés... a fő kérdés. Ami tényleg számít, az az, hogy mi növekszik.*” (93. o.) Az ökológiai közgazdász Robert Ayres a Nyilatkozathoz írt kommentárjában (Ayres [1995]) ebből indul ki. Ugyan ő is erősen bírálja az elképzelést, miszerint a gazdasági növekedés jó a környezet számára, „*hamis és végzetes képtelenség*”-nek nevezve azt (97. o.), mégis oda lyukad ki, hogy a növekedés tartalma a lényeg, és a növekedés gyakorlatilag örökké tarthat: „*A gazdasági jólét szolgáltatásokon alapul, nem termékeken, és elvileg a termékek szolgáltatás-tartalma többé-kevésbé vég nélkül növelhető.*” (98. o.) Egy későbbi cikkben azt fejti ki, hogy ellentétben Georgescu-Roegen jól ismert állításával (Georgescu-Roegen [1976]), lehetséges az anyag teljes visszaforgatása (recycling), azaz lehetséges a szolgáltatások folyamatos növelése az anyagi erőforrások elhasználása nélkül. Ayres a következő példával illusztrálja, miért nem ért egyet a visszaforgatás korlátaival: „*Vannak nyilvánvaló ellenpéldák a természetben: a szén, az oxigént és a nitrogént (ahogyan néhány más elemet is) a bioszféra kétségkívül visszaforgatja, napenergia felhasználásával.*” (Ayres [1999], 474. o.) Párhuzama azonban téves, mivel a természet nem konkrét identitás. A természet „visszaforgatása” nem ipari folyamat, szemben a gazdasági visszaforgatással. Tulajdonképpen a természetben zajló folyamatok egyáltalán nem is visszaforgások, hanem csak körforgások, mint például a víz körforgása. Így azt, hogy lehetetlen a tökéletes visszaforgatás, Ayres párhuzama nem cáfolja.

Azon elméleteket, melyek az anyagáramlás (throughput) növekedése nélkül beszélnek szolgáltatás- vagy – olykor – „információ-alapú” végtelen növekedésről, Daly kritikusan a „GNP-t anyagmentesítő” (angelized GNP) elképzeléseknek nevezi. Ezek szerint egy olyan gazdaság, amely GNP-je egyre növekvő hányadaként szolgáltatásokat nyújt, egyben „dematerializálja” is az anyagi bázist, melytől az emberi élet és tevékenységek függenek (Daly [1977], 118–119. o.). Már megjegyeztük, hogy a gyakorlatban ez aligha van így. Egy egyetemen, mely a gazdasági tevékenységek egyik legtisztább információs-alapú példája, ennek az elképzelésnek a szószólói vajon azt állítanák, hogy egy ilyen intézmény minden tevékenysége (a gazdaságban keletkező hozzáadott értékhez való hozzájárulásával együtt) egy fizikai alrendszer fokozódó fogyasztása nélkül működhet? A „szolgáltatás tartalommal” kapcsolatos érvekre a megfelelő válasz onnan jöhet, ahol azok megfogalmazásra kerülnek: fel kell hívni az így érvelők figyelmét arra, hogy még az elefántcsonttoronyhoz is elefántsontra van szükség.

A közgazdászok, sőt akár ökológusok végtelen növekedéshez való igazodásának kritikája után most azokkal a környezeti ügyek iránt elkötelezett szerzőkkel foglalkozom, akik sajátos programokat javasolnak a fenntarthatóság elérésére, ugyanúgy a végtelen növekedésre, közelebbről a profitérdekeltségre alapozva. Egy idézetben belül többükkel is találkozhatunk. Mark Hertsgaard olyan vállalatokat emleget, melyek környezetileg hatékony vagy környezetbarát termékeket használnak fel vagy fejlesztenek ki. Majd azt mondja: „*Az efféle példák ragadtatták Amory Lovins energiaügyi szakértőt arra a kijelentésre, hogy »az éghajlatváltozás valójában egy jövedelmező üzleti lehetőség, melyet környezeti problémának álcáznak«. Vállalati és kormányzati szakértők egyre növekvő csoportja véli úgy, hogy a következő évszázadban a környezet helyreállítása gyakorlatilag végtelen profit forrása lehet fogyasztók és vállalatok számára egyaránt.*” (Hertsgaard [1999a], 19. o.)

Hertsgaard publikáció-sorozata széles körben népszerűsítette a globális Green Dealt (zöldpolitikát – Hertsgaard [2000a,b], [1999a,b]). Nagyléptékű, újfajta kormányzati ösztönzőket és szankciókat javasolt, melyek feltehetőleg összhangban állnak a fenntarthatósággal. Mielőtt folytatnánk, elismerésem szeretném kifejezni afölött, hogy az ügynek mindezen támogatói rendkívül behatóan foglalkoznak a környezetvédelmi kérdésekkel és az emberiség

jelenlegi krízisével, valamint kreatívan keresik a megoldásokat. Erőfeszítéseik iránti megbecsülésem vezetett ahhoz a felismeréshez, mennyire elkábit bennünket a profitérdekeltség, hogy még a fenntarthatóság elméleti szakemberei sem képesek szabadulni tőle.

A fenti idézetben Hertsgaard „gyakorlatilag végtelen profit”-ra utal, mely a feltételezett zöld növekedési tervekkel elérhető. Ez azonban elgondolkodtató, ha tekintetbe vesszük a lehetetlenségi tételt. A profit vagyont jelent. A vagyon vásárlóerőt. Vajon Hertsgaard valóban úgy gondolja, hogy a globális Green Deal, melynek célja a Föld megmentése, azért fog működni, mert korlátlan vásárlóerőt teremt résztvevői (vagy néhány résztvevője) számára? Ha igen, akkor mi változik? Már megint végtelen mennyiségekről van szó. Ha a vagyon határtalan, ahogy Hertsgaard mondja, akkor a növekedésnek sincs határa. A kettő ugyanaz. Hogy lehet fenntartható gazdaságunk a világban (egy nagyon is véges világban), mely a korlátlan vásárlóerő elvére épül?

Megleپő módon Hertsgaard gyakorlatilag megválaszolja magának a kérdést másutt, elutasítva a növekedést. Szerinte „*a globális Green Deal nem csodaszer*” (Hertsgaard [2000a], 3. o.). Csakugyan nem? Pedig már azt hittem, hogy megmenthető vele a környezet. Akkor hát mi a csodaszer? Hertsgaard: „*Hosszú távon a kapitalizmusnak úgy kell átalakulnia, hogy a termelés, a fogyasztás és a hulladék ma tapasztalható anyagi bővülése ne legyen többé a rendszer fő jellegzetessége*” (kiemelés tőlem). Hová lett a végtelen profit? Úgy tűnik, hosszú távon a profit eléri határait, mégpedig ugyanazon a hosszú távon, melyen a fenntarthatóságig kell eljutni. Végül tehát Hertsgaard, úgy tűnik, összhangba kerül cikkünk tézisével, és a gazdasági növekedés megállítása mellett érvel. Ez egyben a profitérdekeltség végét kell jelentse, mint azt korábban láttuk.

Az általam tárgyalt utolsó növekedéspárti környezetvédővel fejtegetésünk végső, egyben legfontosabb témájához jutunk.

Ty *Cashman* volt Kalifornia szélenergiaügyi koordinátora *Jerry Brown* kormányzósága idején. Tőle származik a közelmúltbeli kijelentés: „*Ez a változás – ami megóvhatja ezt a gyönyörű, változatos zöld világot – nem kívánja tőlünk kapzsiságunk feladását, bármilyen csodás és egyben valószínűtlen lenne is ez. Mint Daniel Quinn Izmael című könyvében megjegyzi, létfontosságú, hogy olyan megoldást találjunk a világméretű ökológiai katasztrófára, mely nem igényli az emberi természet megváltoztatását. A hidrogén-alapú gazdaság megfelel ennek a követelménynek.*” (Cashman [2001] 32. o.) A kijelentés három szempontból is problémás. Először, ami céljaim szempontjából a legkevésbé fontos, a hidrogén akármilyen nagyszerű nem-szennyező energia legyen is, a növekedés elősegítésében nem lesz a fosszilis üzemanyagok tökéletes helyettesítője. A hidrogén ugyanis nem *energiaforrás*, hanem csak energiataralékolási lehetőség, az energia szállításához jól használható. Több energiába kerül ugyanis a hidrogén kinyerése (különösen vízből), mint amit azzal nyerünk, ha üzemanyagként használjuk (Hayes [2000], 41. o.).

Másodszor, sem *Cashman*nel, sem *Quinn*-nel nem érték egyet abban, hogy szükségtelen a kapzsiság föladása. Úgy vélem, pontosan ezt kell föladnunk, ez a környezeti válság fő oka.

A harmadik nézetkülönbség egyben rámutat a remény és a változás forrására is. Ellentétben a téma általános felfogásával, az emberi természetet nem megváltoztatnunk kell – csupán *helyreállítanunk*.

Azt állítom, hogy a modern társadalom emberét kifordították és eltérítették alapvető és valódi emberi természetétől. Cikkem elején az idézet megmutatja, hogy *Schumacher* számára mi ez a valódi természet, nekünk azonban nem kell ilyen messzire mennünk ahhoz, hogy átlássuk a problémát. Az antropológia például bőséges bizonyítékokkal szolgál arról, hogy mennyiben különbözik az elmúlt több mint tízezer év során csaknem minden társadalom alapvető intézményeiben visszatükröződő emberi természet attól, amit ma a modern társadalomban látunk.

Annak cáfolata, hogy a végtelen igény eredendő emberi tulajdonság

Az antropológus *Henry* szerint a modern fogyasztói társadalom elvei „*a feje tetejére állítják azt az antropológiai közhelyet, mely szerint a kultúra funkciója egy ismert és viszonylag állandó szükséglet-csomag kielégítése, mert Amerikában (és az ipari kultúrákban máshol is) csak a szükségletek tudatos teremtése biztosítja a kultúra fennmaradását*” ([1965], 19. o.). Nyilvánvalóan a „közhely” itt nem tévképzetet jelent, hanem közismert igazságot.

Henry remek (és helyes) párhuzamot talál, hogy bemutassa, miként függ össze a modern társadalomban a szükségletek tudatos teremtése és a környezet rombolása: „*Az ipar, érzékelve a nagyobb profit iránti vágyból, a versenyből és a piaci bizonytalanságokból származó nyomást, egyre nagyobb összegeket áldoz az értékesítés ösztönzésére... Ahogy a technológia-vezéreltség kiaknázza a Föld gazdagságát, úgy az emberek vágyait is kiaknázza; ahogyan a bányagépek fejtik a szenet földből, vagy ahogyan a pumpák szívják az olajat a lelőhelyről, éppen úgy vájkál a reklámszakma az ember rejtett vágyaiban és kebelezi be őt.*” (*Henry* [1965], 19. o.)

Már a hagyományos zsidó-keresztény, illetve a még korábbi indoeurópai társadalmak is lényegesen eltérnek a moderntől, de még megdöbbenőbb és élesebb az ellentét, ha a bennszülött vagy őshonos kultúrákat vesszük alapul. Ezt olyan korai és klasszikus antropológusok fedezték föl, mint Bronislaw *Malinowski* és Richard *Thurnwald* (Polányi [1947]). A terület legfontosabb kortárs cikkeiből és tanulmányaiból pedig *Gowdy* szerkesztett és jelentetett meg válogatást (Gowdy [2000]).

Ebből kiderül, hogy az emberiség tökéletesen képes profitérdekeltség nélkül élni, és történelme túlnyomó részében így is élt. Így a kérdés inkább az, miként tud a modern korporációs-ipari társadalom emberisége úgy élni, ahogy mostanság teszi. A motivációk megváltoztatásának témáját legjobb az intézmények szintjén kezdeni.

A közjó mint a szekuláris és a spirituális metszéspontja

Schumacher szerint a „modernitás kísérlete” a transzcendencia hiányában ragadható meg, mi pedig hozzátettük, hogy a hiány helyét a profitérdekeltség tölti be. Ez azt jelenti vajon, hogy a társadalom fenntarthatóságának helyreállítása érdekében vissza kell térnünk a tradicionálisan felfogott transzcendenciához? Véleményem szerint ez nem szükséges. Először is, mit jelent a politika nyelvén a transzcendenciához való visszatérés? A transzcendencia már-már definíció szerint áll szemben a társadalompolitika (social policy) lényegével. Másodsor, a modern világ nehezen vívta ki magának azt a világi státuszt, mely Amerikában az állam és az egyház elválasztását jelenti, s itt az egyház a lehető legszeleesebb értelemben érthető, beleértve bármi „spirituálisat”. Vagyis nem akarunk visszatérni semmiféle spirituális autokráciához.

De mi motiválhatja az intézményi viselkedést egy olyan társadalomban, mely eldöntötte, hogy jórészt megszabadul az intézményesült profitérdekeltségtől? Abból a korábbi megállapításból, miszerint a „nem-maximalás maximalása” ellentmondás, levonhatjuk azt a logikai következtetést, hogy az önzésnek egyetlen alternatívája létezik. Az önzés komplementere a nem-önzés, a komplementerek pedig lefedik az összes lehetőséget (például minden dolog fekete vagy nem-fekete). Logikusan tehát az emberi motiváció világa teljességgel leírható az önzéssel és annak tagadásával, bár tagadását, a nem-önzést, számos elnevezéssel illetik.

Térjünk át a logikáról a tapasztalatokra! Mi lenne ez a nem-önzés? Létezik ilyen a világon? A válasz természetesen igen, láthatjuk magunk körül nap mint nap, bármilyen névvel illetjük is. Valójában mindannyian gyakoroljuk, környezetvédők és mások, persze a környezetvédők különösen. Értelmezhető társadalmi érdekként, közösségként, együttműködésként, szolgálatként vagy akár altruizmusként, de legáltalánosabban és leginkább használható módon a „közjó” megnevezéssel írhatjuk le (Kohn [1990]; Lutz [1999]; Miller [1999]).

Az önzés mellett az emberek másokat is bevonnak érdekszférájukba, különösen ha mások jóllétéről van szó (például az ember nem úgy segít másokon, hogy szenvedélyeiket finanszírozza). Annak ellenére, hogy a modernitás előszeretettel huny szemet a jelenség fölött vagy elutasítja létezését, a társadalom nem létezhet úgy, hogy ne törődneknék mindnyájan a közjójával. Már Adam *Smith* erről beszélt, ha más szavakkal is: „*Az emberi társadalom minden tagja igényli mások segítségét, s ugyanígy kölcsönös sérelmeknek is ki vannak téve. Ahol a szükséges segítséget szeretetből, hálából, barátságból és megbecsülésből kölcsönösen nyújtják, ott a társadalom virágzik és boldog. Minden egyes tagját a szeretet és a ragaszkodás kellemes kötelei fűzik össze... Azok között azonban, akik bármikor készek fájdalmat okozni és ártani egymásnak, nem maradhat fenn társadalom. Abban a pillanatban, amikor az igazságtalanságok megkezdődnek, amikor megjelenik a kölcsönös neheztelés és ellenségeskedés, minden kötelék szétforgácsolódik.*” (Smith [1976])

Transzcendens szempontból a közjó mint motiváció és értékelv szépsége abban rejlik, hogy spirituális és materialista filozófiák metszéspontjában áll. A vallásos vagy spirituális beállítottságú emberek számára a közjó azért létezik, mert létezik egy Felsőbb Lény. Ebből a szempontból a *szociális szférában* való ténykedés úgy operacionalizálható, mint a közjóért való cselekvés. A természetrajongó filozófus számára a közjó értéke az emberiség természetes vagy kialakult etikai-erkölcsi érzékéből ered (Kurtz [2000]). Így a közjó motivációs választ ad az önzés problémájára, akár spirituális, akár természeti alapon értelmezzük is azt.

Gyakorlati megvalósítás

A fenti, motivációkkal kapcsolatos elemzés erőssége és jelentősége csak akkor válik nyilvánvalóvá, amikor megmutatjuk, milyen új intézményi struktúrák származnak belőle, egyébként mindez alig több filozofálgatásnál. A következőkből kiderül, hogy egyáltalán nem az. Annak felismerése, hogy a profitérdekeltség a központi probléma, módfelett egyértelművé teszi egy lehetséges új társadalmi forma felvázolását. Sietek megjegyezni, hogy ezek az intézkedések nem a végleges vagy egyedül lehetséges politikai válaszok. Mindössze bemutatják, hogy lehetségesek és bevezethetők megfelelő új intézkedések, ha a társadalom már felismerte és belátta, hogy a jelenlegi út zsákutca.

Fred Hirsch klasszikus művében, *A növekedés társadalmi határaiban* (Hirsch [1976]) mellett érvelt, hogy mérsékelnünk kell társadalmunkban a pénzügyi ösztönzőket; tette ezt még azelőtt, hogy szembesültünk volna napjaink drasztikus problémáival. Javaslatára szerint ezzel egyidejűleg csökkenteni kell a szegények és gazdagok közötti jövedelmi és vagyoni különbségeket is.

Sam Pizzigati ehhez egy ideális módszerrel szolgál, melyet „maximális munkabérnek” nevez (Pizzigati [1992]). Szerinte az egy ember számára elérhető legmagasabb jövedelmet a legalacsonyabb néhányszorosára kell korlátozni. Platón és Arisztotelész úgy vélte, a négy az egyhez vagy az öt az egyhez arány lenne megfelelő. Pizzigati szerint akkor is messze helyesen cselekednénk, ha nagyvonalúan lehetővé tennénk a tíz az egyhez arányt. Még így is nagymértékben csökkentenénk a jelenlegi, arányaiban szinte felbecsülhetetlen mértékű vagyoni szakadékot ember és ember között.

A tíz az egyhez jövedelmi szabály elfogadásával rögtön nagy lépéseket tennénk előre. Először is, ha meg nem is szűnne, jelentősen mérséklődne a profitszerzés vágya. (Ha további csökkentésre volna szükség, akkor szűkíthetjük a bérarányt.) Ez pedig egy csapásra megváltoztatná társadalmunk alapvetően materialista és kapzsi jellegét. Másodsor, a társadalmi szolidaritás új korszaka nyílna meg. A felső rétegek vagyona az alsó rétegek vagyonához lenne kötve, a felső szint nem növelhetné jövedelmét (még ha szeretné is) az alsó szint jövedelmének növelése nélkül.

Úgy tűnhet, hogy a maximális bér elve gyengécske előírás, hiszen álláspontunk szerint a profitérdekeltség teljes megszüntetése szükséges. De két politikai javaslatunk közül a második nagyrészt megválaszolja az első javaslat hiányosságaiból fakadó kérdéseket. Valójában – legalábbis technikai értelemben – teljesen felszámolja a profitérdekeltséget.

Megszüntetjük az üzleti alapon működő vállalkozást. Törvényi szabályozás alapján minden vállalkozás nonprofitá válik, olyanná, mint a már meglévő számos nonprofit szervezet.

Sokukat „nem kormányzati szervezetekként” ismerjük (non governmental organization – NGO). Jó, ha észrevesszük, hogy van ebben némi eufemizmus. Akárhogyan határozzák is meg küldetésüket, és ebből adódóan legyen bármilyen különleges is adózási helyzetük, ezek nonprofit szervezetek. Ebből a strukturális nézőpontból az Exxon és a Monsanto is NGO lenne, ha nonprofit szervezet lenne. Ahogy egy elemzés megállapította: „*A nem kormányzati szervezetek terjedése a társadalmi struktúra egyik legmeglepőbb és legreménytelibb fejleménye volt az elmúlt negyedszázadban.*” 1998-ban a nonprofit szektor 1,1 billió dolláros iparágat jelentett, amely – hét országot leszámítva – több mint a világ egyes országainak GDP-je, és a szektor 22 országban 19 millió embert foglalkoztatott (Worldwatch Institute [1999], 183. o., Worldwatch Institute [2001], 196. o.). További illusztrációként megnézhetjük a Co-op America (2002) listáját azokról a vállalatokról, melyek környezetileg és társadalmilag felelős magatartást tanúsítanak. Jelenleg kétezer cégről van szó, melyek tízezer terméket és szolgáltatást kínálnak. Míg legtöbbjük profitalapú cég, nem látjuk okát, hogy miért ne tudnának ezek éppen ilyen jól vagy még jobban működni egy teljesen nonprofit gazdasági környezetben.

A teljesen nonprofit gazdaságra való átállás azt jelentené, hogy többé nem lennének részvényesek, és a vállalatokban a legfelső szinttől a legalsóig mindenki fizetett tulajdonos-alkalmazottá válna (Ellerman [1990]). (Természetesen továbbra is lennének kormányzati szervezetek és egyéni vállalkozók.) Ha nincsenek részvényesek, akkor nincs részvénypiac sem, ami azt jelenti, hogy tőzsde sincs. Meg kell jegyeznünk, hogy a részvénypiacok hiányából nem feltétlenül fakad az egyéb tőke- (mint például kötvény-) piacok hiánya. Az ilyen piacok természete a nonprofit társadalomban az egyik legfontosabb soron következő kérdés, melyet e program kidolgozásakor tisztázni kell. Az alábbiakban erre még röviden visszatérünk.

Vizsgáljuk meg, hogy e két politikai célkitűzés együttes megvalósítása milyen eredményre vezet, és mi az, amire nem ad megoldást!

Kezdjük az utóbbival. Nem fog megszűnni a piac. Az összes nonprofit cég – vagyis minden cég – továbbra is piaci rendszerben működik. Állami tulajdon se sok lenne, vagy egyáltalán nem lenne. Ez nem szocializmus. Ehhez hasonlóan nem szűnne meg a Green Deal-szerű törvénykezés szükségessége sem. A fenntarthatóság és a szociális védőháló paramétereit még mindig a piactól függetlenül kellene meghatározni, ahogyan ez minden más esetben is így van. Ez nem szocializmus, de legalább ilyen messze áll a laissez-faire-től (az állam be nem avatkozásától) is. Még mindig életbevágóan fontos mindaz, amit Hawken és szerzőtársai (1999) javasolnak.

Mi változik akkor? Hogyan oldhatja meg az általam javasolt két politikai célkitűzés a profitérdekeltség problémáit és miként biztosíthatja egy valóban fenntartható gazdaság lehetőségét?

Mivel nincsenek többé részvényesek, senki sem gazdagodik meg a befektetéseiből. Valójában nem lesz többé meggazdagodás, eltekintve a tíz az egyhez tartománytól. A befektetések társadalmi befektetésekké lesznek, melyeket most már nonprofit bankok kezelnek. Ezek a bankok hasonlítanak mai közösségi fejlesztési

bankjainkhoz, de ennél tágabban „ökofejlesztési” bankoknak is nevezhetjük őket. Ha lesznek más, nem-részvényalapú tőkepiacok, akkor tovább kell vizsgálni kapcsolatukat az ökofejlesztési bankokkal.

Mivel egy ilyen társadalom tagjainak nem az örökké növekvő vagyton lebeg a szemük előtt, előtérbe kerülhetnek a profitérdekeltségtől eltérő motivációk: mondjuk a vállalkozás vagy a technológiai újítás kizárólag – vagy elsősorban – a környezetért és a közjóért történik (és nincs több „küldetési” nyilatkozat [mission statement] és különleges adóalanyi státusz, hiszen ezekre már nincs szükség). A Green Deal és a szociális igazságosságon alapuló törvénykezés sikert arathat, különösen mert a vállalati profitérdekek nem befolyásolják a politikai döntéshozatalt.

Eredeti egyenletünket a következővel helyettesíthetjük. Az önzés \Rightarrow profitérdekeltség \Rightarrow növekedés kiindulópontból eljutunk a közjó \Rightarrow nonprofit \Rightarrow fenntarthatóság összefüggéshez. Az ezeknek megfelelő három szint: motiváció \Rightarrow intézmény \Rightarrow eredmény.

Az itt bemutatott intézményi struktúrákban benne rejlik a lehetőség, hogy nagyrészt eltűnjék a végeérhetetlen növekedésre és fogyasztásra épülő gazdaság, és helyébe egy – vagy több – olyan formáció kerüljön, melynek része a környezet helyreállítása és megőrzése, a holisztikus tudomány, a társadalmi felemelkedés és szolidaritás, a szépségre, az igazságra, és igen, a transzcendenciára törekvés is. Ha felismerjük szorult helyzetünket, akkor e politikai javaslatok rávilágítanak, hogy léteznek egyszerű irányelvek és egyértelmű választási lehetőségek, melyekkel helyrehozhatjuk a modernitás kísérletének kudarcából adódó problémákat.

HIVATKOZÁSOK

Arrow, K. – Bolin, B. – Costanza, R. – Dasgupta, P. – Folke, C. – Holling, C. S. – Jansson, B.-O. – Levin, S. – Maler, K.-G. – Perrings, C. – Pimental, D. [1995]: *Economic growth, carrying capacity, and the environment*; Science 268, 520–521. o.

Ayres, R. U. [1995]: *Economic growth – politically necessary but not environmentally friendly*; Science 268, 97–99. o.

Ayres, R. U. [1999]: *The second law, the fourth law, recycling and limits to growth*; Ecological Economics 29, 473–483. o.

Cashman, T. [2001]: *The hydrogen economy*; Earth Island Journal 16 (2), 32–33. o.

Co-op America [2002]: *National Green Pages*; Washington, DC

Daly, H. [1977]: *Steady State Economics*; Freeman, San Francisco

Daly, H. [1993]: *Sustainable growth – an impossibility theorem*; in: *Valuing the Earth – Economics, Ecology, Ethics*; MIT Press, Cambridge, MA, újranyomva: Development, 1990, nos. 3/4, 45–47. o. (magyarul: *A közgazdaságtudomány lehetetlenségi tétele*; Harmadik Part, 1993/ősz, <http://www.c3.hu/~bocs/eletharm/harpart/daly3pi.htm>)

Durning, A. [1992]: *How Much is Enough?*; W. W. Norton, New York

Ellerman, D. [1990]: *The Democratic Worker-Owned Firm – A New Model for the East and West*; Unwin Hyman, Winchester, MA

Georgescu-Roegen, N. [1976]: *Energy and Economic Myths*; Pergamon Press, New York

Gowdy, J. [2000]: *Limited Wants, Unlimited Means – A Reader on Hunter-Gatherer Economics and the Environment*; Island Press, Washington, DC

Hawken, P. – Hawken, A. B. – Lovins, H. [1999]: *Natural Capitalism*; Little, Brown and Company, Boston

Hayes, D. [2000]: *Earth Day Guide to Planet Repair*; Island Press, Washington, DC

Henry, J. [1965]: *Culture Against Man*; Vintage, Random House, New York

Hertsgaard, M. [1999a]: *A global green deal*; The Nation 1, 18–23. o.

Hertsgaard, M. [1999b]: *Earth Odyssey – Around the World in Search of Our Environment Future*; Broadway Books, New York

Hertsgaard, M. [2000a]: *The Global Green Deal*; News on Earth, Public Concern Foundation, New York

Hertsgaard, M. [2000b]: *A Global Green Deal*; Time, Earth Day 2000, április–május, 84–85. o.

- Hirsch, F. [1976]: *The Social Limits to Growth*; Harvard University Press, Cambridge
- Kohn, A. [1990]: *The Brighter Side of Human Nature*; Basic Books, New York
- Kurtz, P. [2000]: *Humanist Manifesto 2000 (Draft)*; Pro-metheus Books, Amherst, NY
- Leibenstein, H. [1979]: *A branch of economics is missing – micro-micro theory*; Journal of Economic Literature 17, 477–502. o.
- Lutz, M. [1993]: *The utility of multiple utility – a comment on Brennan*; Economics and Philosophy 9 (2), 145–154. o.
- Lutz, M. [1999]: *Economics for the Common Good*; Routledge, London, New York
- Lux, K. [1999]: *The failure of the modern experiment and the use of psychotropic drugs*; Ethical Human Sciences and Services I (3), 271–275. o.
- McConnell, C. R. [1981]: *Economics*; nyolcadik kiadás, McGraw-Hill, New York
- Meadows, D. H. – Meadows, D. L. – Randers, J. – Behrens, III W.W. [1972]: *The Limits to Growth – A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind Universe Books*; New York (magyarul az újabb, bővített kiadás: *A növekedés határai – harminc év múltán*; Kossuth Kiadó, Budapest, 2005)
- Miller, D. T. [1999]: *The norm of self-interest*; American Psychologist 54 (12), 1053–1060. o.
- Pizzigati, S. [1992]: *The Maximum Wage: A Common Sense Prescription for Revitalizing America – By Taxing the Very Rich*; Apex Press, New York
- Polányi, K. [1947]: *Our obsolete market mentality*; Commentary 3, 109–117. o.
- Schumacher, E. F. [1977]: *A Guide for the Perplexed*; Harper and Row, New York (magyarul: *Tévelygők útikalauza*; Kairosz, Budapest, 2004)
- Smith, A. [1976]: *The Theory of Moral Sentiments*; Liberty Classics, Indianapolis, 2. rész, 2. blokk, 3. fejezet, 166–167. o. (eredetileg 1859-ben jelent meg)
- Solow, R. M. [1973]: *Is the end of the world at hand?*; in: Weintraub, A. – Schwartz, E. – Aronson, J. R. (szerk.): *The Economic Growth Controversy*; International Arts and Sciences Press, White Plains, NY, 39–61. o.
- Solow, R. M. [1974]: *The economics of resources or the resources of economics*; American Economic Review, május, 1–14. o.
- Worldwatch Institute [1999]: *State of the World*; W. W. Norton, New York, London (magyarul lásd *A világ helyzete 1999*; Föld Napja Alapítvány, Budapest)
- Worldwatch Institute [2001]: *State of the World*; W.W. Norton, New York, London (magyarul lásd *A világ helyzete 2001*; Föld Napja Alapítvány, Budapest)